

MOLIYA BOZORI OPERATSIYALARINI BOSHQARISHDA ANDERRAYTERLIK FAOLIYATINING AYRIM JIHATLARI

¹**Amina Musayeva**

²**Malika Alijonova**

¹*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti*

²*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti*

Mamlakatimizda fond bozorini rivojlantirish maqsadida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Bunda aksiyalarni dastlabki ommaviy joylashtirish (IPO) amaliyotlari qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishda muhim hisoblanadi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ham "...moliya bozorlari, jumladan, fond bozorini rivojlantirish ham yangi iqtisodiy sharoitda asosiy maqsadlarimizdan biri bo'lishi kerak"¹ deya ta'kidlab o'tgan. Aksiyadorlik jamiyatlarida IPO operatsiyalarini tashkil qilish va uni muvaffaqiyatli o'tkazish, aksiyalarni sotish va sotib olish, obligatsiyalar savdosini tashkil etish kabi jarayonlarda kompaniya uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. Xususan, aksiyalarni dastlabki ommaviy joylashtirish orqali aksiyadorlik jamiyati katta miqdorda kapital qilish, aksiyalar kursining oshishiga erishish, investitsion jozibadorlikni oshirish, o'zining xalqaro imijini shakllantirish kabilarga erishishi mumkin. Mazkur maqsadlarga erishishda turli moliyaviy va investitsion vositachilarning ahamiyati katta hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida anderrayterlik faoliyati bir qator huquqiy-me'yoriy hujjatlar asosida tartibga solinishini ta'kidlash lozim. Xususan, 1999-yil 28-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatga olingan "Qimmatli qog'ozlar bozorida anderrayting faoliyati to'g'risida"gi 860-sonli Nizom O'zbekistonda anderrayterlik faoliyatini tartibga soluvchi hujjatlardan biri hisoblanadi. Unga ko'ra anderrayterlar faqat investitsiya vositachilari va tijorat banklari bo'lishi mumkin. Anderrayting faoliyatini amalga oshirish uchun tijorat banklari va investitsiya vositachilari litsenziyaga ega bo'lishi kerak. Investitsiya vositachisi sifatida faoliyatni amalga oshirish huquqini beruvchi qimmatli qog'ozlar bozorini tartibga solish bo'yicha vakolatli davlat organi yoki bank operatsiyalarini amalga oshirish huquqini beruvchi O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tegishli litsenziyani beradi.

Kafolatlangan joylashtirish turlari sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

- to'liq kafolatlangan joylashtirish — ushbu chiqarilishning barcha qimmatli qog'ozlarini anderrayter tomonidan joylashtirilishi;

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 28.12.2018; <https://president.uz/oz/lists/view/2228>

- qisman kafolatlangan joylashtirish — anderrayter tomonidan ushbu chiqarilishning 10% foizdan kam bo'lmagan qimmatli qog'ozlarning qisman joylashtirilishi.

Anderrayting faoliyatini amalga oshirish jarayonida anderrayter quyidagi huquqlarga ega:

- qimmatli qog'ozlarni to'liq yoki qisman kafolatli dastlabki joylashtirishga shartnoma tuzishda emitentdan qimmatli qog'ozlarning nominal qiymatidan chegirma taqdim etishni shartnoma bilan belgilanadigan miqdorda talab qilish;
- emitent aksiyadorlarining qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun barcha mumkin bo'lgan choralarni ko'rish;
- qimmatli qog'ozlarni joylashtirish shartlarini bajarmagan taqdirda emitent oldida javobgarlik tavakkalchiligini sug'urta qilish;
- qimmatli qog'ozlarni joylashtirishda shartnomada belgilangan miqdorda emitentdan komissiya haqi olish.

Emitent bilan birgalikda qimmatli qog'ozlarni chiqarish va joylashtirishning maqbul tuzilmasini shakllantirish

Investitsiya memorandumini tuzish va investorlarga taqdim etish

Chiqarilishning kutilayotgan hajmidan qimmatli qog'ozlarni sotib olish huquqiga oldindan obuna o'tkazish

Marketing tadqiqotlarini o'tkazish

Anderrayting xizmatlarining xususiyatlarini belgilovchi emissiya risolasi, operatsion hujjatlashtirish va kafolatlangan majburiyatlarni tuzish

Anderrayterlarning vaqtinchalik birlashmasini shakllantirish va uning faoliyatini ta'minlash uchun investitsiya vositachilari va tijorat banklarini tanlash

Anderrayting xizmatlari ko'rsatish to'g'risidagi shartnomada nazarda tutilgan, qabul qilingan majburiyatlar va muddatlarga muvofiq emitentning qimmatli qog'ozlarining kafolatlangan joylashtirilishini o'tkazish

Anderrayting xizmatlari ko'rsatganlik uchun vaqtinchalik birlashma ishtirokchilari o'rtasida (agar mavjud bo'lsa) sotib olish va sotish farqidan olingan daromad yoki komissiya mukofotini taqsimlash

Emitentga qimmatli qog'ozlarni joylashtirishdan tushgan mablag'larni to'lash

Ikkilamchi bozorda (ushbu emissiya) joylashtirilgan qimmatli qog'ozlarni dastlabki qo'llab-quvvatlanishini amalga oshirish

1-rasm. Anderrayter faoliyatining asosiy yo'nalishlari²

Anderrayter faoliyatining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin (1-rasm):

² “Qimmatli qog'ozlar bozorida anderrayting faoliyati to'g'risida”gi 860-sonli Nizom, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1999-yil 28-dekabrda ro'yxatga olingan; <https://lex.uz/docs/815110>

- emitent bilan birgalikda qimmatli qog'ozlarni chiqarish va joylashtirishning maqbul tuzilmasini shakllantirish;
- investitsiya memorandumini tuzish va investorlarga taqdim etish;
- chiqarilishning kutilayotgan hajmidan qimmatli qog'ozlarni sotib olish huquqiga oldindan obuna o'tkazish;
- marketing tadqiqotlarini o'tkazish, shu jumladan potensial investorlar tomonidan chiqarilishi kutilayotgan qimmatli qog'ozlar hajmidan ularni sotib olish huquqiga amalga oshirilgan dastlabki obunalardan kelib chiqib bozor konyunkturasi va imkoniyatlarini o'rganish;
- anderrayting xizmatlarining xususiyatlarini belgilovchi emissiya risolasi, operatsion hujjatlashtirish va kafolatlangan majburiyatlarni tuzish;
- zarur hollarda, anderrayterlarning vaqtinchalik birlashmasini shakllantirish va uning faoliyatini ta'minlash uchun investitsiya vositachilari va tijorat banklarini tanlash;
- anderrayting xizmatlari ko'rsatish to'g'risidagi shartnomada nazarda tutilgan, qabul qilingan majburiyatlar va muddatlarga muvofiq emitentning qimmatli qog'ozlarining kafolatlangan joylashtirilishini o'tkazish (chiqarilishlarni muayyan minimal narxda joylashtirish);
- anderrayting xizmatlari ko'rsatganlik uchun vaqtinchalik birlashma ishtirokchilari o'rtasida (agar mavjud bo'lsa) sotib olish va sotish farqidan olingan daromad yoki komissiya mukofotini taqsimlash;
- emitentga qimmatli qog'ozlarni joylashtirishdan tushgan mablag'larni to'lash;
- ikkilamchi bozorda (ushbu emissiya) joylashtirilgan qimmatli qog'ozlarni dastlabki qo'llab-quvvatlanishini amalga oshirish emissiya risolasida (anderrayting xizmatlarini ko'rsatish to'g'risidagi shartnoma) nazarda tutiladi.

Qimmatli qog'ozlar bozorida noqulay konyunktura yuzaga kelganda anderrayterlarning hech biri katta zarar ko'rmasligi, qimmatli qog'ozlar taklifi tavakkalchiligini taqsimlash maqsadida birgalikda faoliyat yuritish uchun vaqtincha anderrayterlar birlashmasini tashkil etish huquqiga ega.

Birlashmani tashkil etishning tashabbuskori emitent tomonidan tanlangan anderrayter hisoblanadi. Anderrayting xizmatlarini ko'rsatish to'g'risidagi shartnoma emitent bilan birlashma nomidan amaldagi qonunchilik talablariga muvofiq tuziladi.

Emitent tomonidan tanlangan anderrayter emitentdan qo'shimcha haq olmagan holda birlashma ichki ishlarini yuritish va ularni tashkillashtirishni amalga oshiradi. Birlashma tomonidan amalga oshirilgan joylashtirish bo'yicha xarajatlar a'zolarining ulushlariga mutanosib ravishda taqsimlanadi.

Anderrayting xizmatlarini ko'rsatganlik uchun komission mukofot emitent va birlashma o'rtasida shartnomada belgilangan miqdorda to'lanadi va qimmatli qog'ozlarni kafolatli joylashtirish bo'yicha qabul qilingan majburiyatlarga mutanosib ravishda birlashma a'zolari orasida emitent tomonidan tanlangan anderrayter tomonidan taqsimlanadi. Qimmatli qog'ozlarni joylashtirish tugallangandan so'ng birlashma o'z faoliyatini tugatadi.

Emitent va anderrayter o'rtasidagi qimmatli qog'ozlarni joylashtirish jarayonidagi o'zaro munosabatlar ular o'rtasida tuzilgan anderrayting xizmatlari ko'rsatish to'g'risidagi shartnoma bilan belgilanadi.

Fond bozorida vositachilik faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlarini o'rganish asosida qayd etish lozimki, rivojlangan mamlakatlarda anderrayting xizmatlarini amalga oshirish uchun investitsiya kompaniyalari emissiya sindikatlariga qimmatli qog'ozlar emissiyasini va uning kafolatli joylashtirilishini tashkil etuvchi anderrayterlar guruhiga birlashishlari mumkin. Xuddi shu amaliyotni ijobiy va salbiy tomonlarini chuqur o'rganib chiqqan holda mamlakatimizdagi qimmatli qog'ozlar bozoridagi qonunchilikka moslagan holda tijorat banklarini anderrayting operatsiyalarini amalga oshirishni amaliyotga kiritish hamda banklar o'rtasida emissiya sindikatlarini tashkil etish lozim. Buning natijasida respublikamizdagi aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan muomalaga aksiyalar va korporativ obligatsiyalarni chiqarish hamda ularni sarmoyadorlar o'rtasida joylashtirish ishlari jadallashadi.